

Rotgans. Foto: Harvey van Diek

Terreingebruik van ganzen en zwanen in kaart gebracht

Vooraf ganzen staan momenteel volop in de belangstelling van de politiek. Met de introductie van het nieuwe beleidskader faunabeheer wordt dit seizoen in het hele land invulling gegeven aan nieuw ruimtelijk beleid ten aanzien van Kolgans, Grauwe Gans en Smient. De vogels worden opgevangen in speciaal aangewezen gebieden. Buiten die gebieden worden ze actief verjaagd, eventueel met afschot. Een uitgebreid monitoringprogramma van Alterra en SOVON zal moeten uitwijzen of de opzet de gewenste resultaten oplevert. Eerder zijn wel een aantal kritiekpunten geuit, zoals het feit dat de opvang zich concentreert in graslandgebieden, terwijl in een aantal regio's en van een aantal soorten ook belangrijke aantallen en schadegevallen voorkomen op bouwland. Tot dusverre is het terreingebruik van ganzen en zwanen vooral op lokale schaal onderzocht en ontbreekt het aan een landelijk overzicht.

Terreingebruik nader bekeken

Anders dan andere watervogels concentreren grote aantallen ganzen en zwanen zich vooral op boerenland in het landelijk gebied. Zowel vanuit oogpunt van het nieuwe beleidskader als vanuit de monitoringfunctie van ganzen en zwanen in het agrarisch gebied, is het van belang te weten van welke terreintypen de vogels gebruik maken, en of dit door het winterhalfjaar heen constant is, of onderhevig aan seizoensinvloeden. Met de digitalisatie van alle telgebieden in GIS is het sinds kort mogelijk de telgegevens aan terreintypen te koppelen. Eerste analyses met dit materiaal zijn uitgevoerd in het kader van de vorig jaar verschenen "Ganzen- en smientenatlas" van Berend Voslammer e.a. Net als bij de atlas is voor deze bijdrage gerekend met de aanname dat telgebieden die voor meer dan tweederde een bepaald terreintype kennen geheel uit dit type bestaan. Onderscheiden zijn grasland, bouwland en water. Gebieden die voor minder dan tweederde uit een bepaalde habitat bestonden zijn geclassificeerd als 'gemengd'. Het gaat hier om gras- en/of bouwland, maar op dit moment is een betere toewijzing niet mogelijk, evenals een verdere opsplitsing naar bijvoorbeeld gewassen. We zijn hier echter in eerste instantie ook vooral geïnteresseerd in de grote patronen.

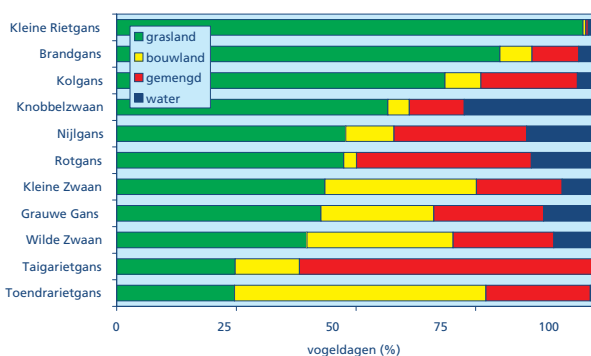
Gras- en bouwland favoriet bij ganzen

In het seizoen 2003/04 blijkt van alle gansdagen tussen oktober en maart 95% doorgebracht op grasland of bouwland. Hoewel we bij grasland (nog) geen onderscheid kunnen maken in de verdeling over cultuurland en natuurgebied zal het hier - gezien de verschillen in oppervlakte - grotendeels om cultuurland gaan. Per soort varieert het terreingebruik uiteraard (figuur 1). Kleine Rietgans worden vrijwel uitsluitend op grasland aangetroffen (97%), terwijl Toendra-

rietgans in belangrijke mate ook op bouwland foerageren (53%). De andere soorten zitten daar tussenin. Bij Kolgans en Brandgans wordt meer dan de helft van alle vogels op grasland waargenomen. Typische 'bouwland-soorten' zijn er afgezien van Toendrarietgans niet; alleen de Grauwe Gans komt nog enigszins in de buurt, alsmede de zwanen (zie onder). Slechts 5% van alle ganzen wordt tijdens de tellingen op het water gezien. Het zal hier vooral gaan om drinkende of poetsende vogels, of groepen die na verstoring op het water uitwijken. Alleen bij Grauwe Gans (11%), Rotgans (13%) en Nijlgans (14%) worden meer vogels in natte gebieden signaleerd. Het zijn juist deze soorten die wat betreft hun voedsel ook deels van wetlands afhankelijk zijn, denk aan de overwinterende Grauwe Ganzen in het Verdrongen Land van Saeftinghe en de Rotgans in Waddenzee en Deltagebied.

Zwanen en waterplanten

Bij zwanen (numeriek gedomineerd door Knobbelswaan) is duidelijk een grotere voorkeur voor water te bespeuren. Weliswaar foerageert over het geheel genomen tussen oktober en maart nog altijd 54% van alle zwanen op gras, liefst 23% van de zwaandagen over het hele seizoen wordt tegenwoordig doorgebracht op het water. Het gaat hierbij voornamelijk om groepen zwanen die de uitgebreide kranswier- en fonteinkruidvegetaties op de Randmeren benutten. Andere gebieden waar veel aquatisch foeragerende zwanen worden geteld zijn het Markiezaat (recent grote aantallen Kleine Zwanen), het Noordelijk Deltagebied, het IJssel- en Markermeer en het Lauwersmeer. Niet alle drie de soorten zwanen prefereren wateren als voedselgebied. Zowel bij Kleine als Wilde Zwaan wordt, gerekend naar het hele seizoen, altijd nog een derde (resp. 32 en 31%) op bouwland aangetroffen. De vogels foerage-

Figuur 1. Verdeling van ganzen en zwanen over vier verschillende terreintypen in 2003/04. Bij de categorie 'gemengd' kon geen eenduidig onderscheid worden gemaakt tussen grasland of bouwland.

ren hier voornamelijk op oogstresten (beide soorten) en koolzaad (Wilde Zwaan). Nog meer foeragerende Kleine en Wilde Zwanen zijn op gras te vinden. Knobbelzwanen zijn de meest uitgesproken graseters: 57% wordt tijdens de tellingen op grasland gezien. Dit gebeurt echter vooral in het tweede deel van het seizoen.

Variatie door het seizoen

Het terreingebruik door het seizoen is alleen bij de ganzen over het geheel genomen vrij constant. Per soort zien we echter verschillen (figuur 2). Vooral Taigarietgans en Grauwe Gans zitten aanvankelijk (oktober-december) in belangrijke aantallen op bouwland, voornamelijk op oogstresten van suikerbieten en aardappelen en deels ook op stoppelvelden. Gaandeweg worden die echter ondergeploegd, zodat veel vogels in de winter alsnog op andere voedselbronnen moeten overschakelen. Bij de Kolgans, die in het begin van de winter plaatselijk eveneens in grote groepen op oogstresten foerageert, zien we dat in het seizoensverloop in ieder geval in 2003/04 nauwelijks terug; hier blijft gedurende het hele seizoen sprake van een sterke voorkeur voor grasland (gemiddeld 70% van alle vogels). Grauwe Ganzen zitten zoals eerder genoemd deels ook in wetlands, maar een duidelijk seizoenspatroon geven de aantallen hier niet. Alleen in november-december, als veel Grauwe Ganzen op bouwland pleisteren, ligt het aandeel op water een fractie lager.

Bij de zwanen is er veel meer verloop. Over alle drie de soorten genomen komt bijna de helft (44%) van het aantal in oktober en november voor op het water. Vanaf december schakelen steeds meer zwanen over op grasland en bouwland. Dit patroon zien we bij alle soorten, maar komt het sterkst tot uiting bij Knobbelzwaan en Kleine Zwaan (figuur 2). Bij Knobbelzwaan blijven tot in januari grote aantallen aquatisch foerageren, terwijl bij Kleine Zwaan al in november-december de overstap naar het land wordt gemaakt. Deze soort maakt zoals bekend op het land eerst gebruik van oogstresten en schakelt pas vanaf december, als de meeste oogstresten zijn ondergeploegd, over op voornamelijk gras. Het patroon van een afname van op het water foeragerende vogels is een beetje vergelijkbaar met de afname van oogstresten in de loop van de winter. De beschikbare voedselvoorraad verdwijnt hier echter als gevolg van een natuurlijk proces. Het 'bovengronds materiaal' van de waterplanten sterft in het begin van de

winter af. Daarnaast wordt vermoedelijk een fors deel van de beschikbare biomassa door de vogels al in het najaar geconsumeerd. Door de afname van de beschikbare biomassa aan waterplanten worden de vogels dus gedwongen om te zien naar andere voedselbronnen.

Waterplanten belangrijker?

Bij de ganzen lopen de aantallen in alle vier terreintypen over de laatste 15 jaar redelijk met elkaar in de pas. Afgezien van de aantallen op bouwland, is bij alle terreintypen sprake van een significante toename; dit is evenwel vooral gevolg van de groei van het aantal ganzen in Nederland (figuur 3). De onderlinge verhoudingen tussen de benutting van gras- en bouwland (of gemengd) en water zijn niet wezenlijk veranderd. Bij de zwanen zijn er minder uitgesproken trends (figuur 3). Alleen op gras en water manifesteert zich een significante toename. Op het water gaat het zelfs om bijna een verviervoudiging van de aantallen over 15 jaar. Deze groei lijkt recent bovendien door te zetten, terwijl de aantallen op gras vanaf 2001/02 tot afvlakking neigen. Ook in de onderlinge verhoudingen gerekend is het gebruik van wateren significant toegenomen. Verwonderlijk is dat niet, want waterplanten zijn vooral in de jaren negentig, met het ecologisch herstel van een aantal grote wateren (IJsselmeergebied, Randmeren), weer beschikbaar gekomen en oefenen sindsdien een grote aantrekkingskracht uit op herbivore watervogels (zie ook het vorige nummer van SOVON-Nieuws 18 (3): 3-4). In feite betekent het voor de zwanen een stap terug in de tijd, want ook vóór de ineenstorting van de waterplanten als gevolg van eutrofiëring foerageerden belangrijke aantallen op het water (voornamelijk Kleine Zwanen; Knobbelzwanen kwamen in Nederland toen slechts in kleine aantallen voor). Een spannende vraag is ook in hoeverre de beschikbaarheid van waterplanten een rol speelt bij de nog steeds toeneemende populatie Knobbelzwanen. Het lijkt er op dat de groeiende aantallen Knobbelzwanen momenteel voornamelijk op het water worden waargenomen; juist daar nemen ze nog toe, terwijl het gebruik van grasland recent tot afvlakking neigt.

Pieken in bouwlandgebruik

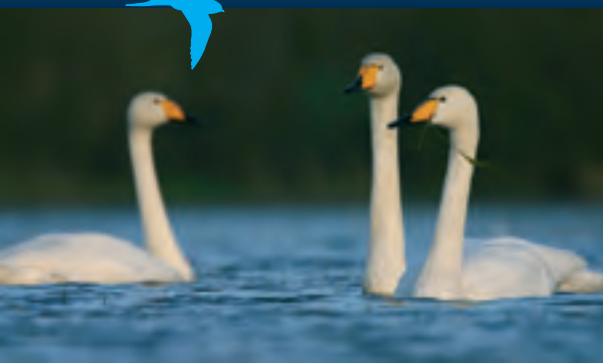
Opvallend is verder dat de trends in de verschillende terreintypen nog een aantal andere fenomenen laten zien. Zo is er zowel bij ganzen als zwanen in 1998/99 een piek in gebruik van bouwland zichtbaar. Dat seizoen kenmerkte zich door een extreem nat

Kleine Rietgans.
Foto: Harvey van Diek

Wilde Zwanen.
Foto: Harvey van Diek

Figuur 2. Seizoensverloop in terreingebruik van enkele soorten ganzen en zwanen op grond van gegevens in 2003/04.

najaar. Naar schatting 30% van de aardappelooft ging verloren, terwijl van de consumptieaardappelen op de klei zelfs 50% gewoon in de grond bleef zitten (gegevens CBS). Veel percelen werden bovendien niet geploegd zodat eventuele oogstresten lang beschikbaar bleven. Dit leverde voor de ganzen en zwanen uitstekende foerageermogelijkheden op. Grote ganzenconcentraties in akkerbouwgebieden waren het gevolg. Een tweede piek is zichtbaar in de strenge winter van 1995/96. Strenge vorst leidde in dit geval eveneens tot een ruimere benutting van bouwland doordat de grasmat vaak 'kapotgevroren' was door het ontbreken van sneeuw.

Dynamiek kenmerkt terreingebruik

Afgezien van soorten als Kleine Rietgans, Kolgans en Brandgans, blijken de meeste soorten hun terreingebruik door het jaar heen aan te passen aan het aanbod en de omstandigheden. Dit is ook voor het beleid een interessant gegeven, want het lijkt er op dat bij een ruimere beschikbaarheid van oogstresten (waar geen sprake is van schade) de vogels langer op bouwland blijven en

De Ganzen- en zwanentellingen zijn onderdeel van het watervogelmeetnet van het Netwerk Ecologische Monitoring en een samenwerkingsverband van SOVON, CBS, Directie Kennis van het Ministerie van LNV, RIKZ, RIZA en Vogelbescherming Nederland.

minder snel het gras opzoeken. En ook: een groeiend aanbod van waterplanten (lees: betere waterkwaliteit) trekt meer zwanen naar het water. Opmerkelijk is verder dat de voedselvoorkeur niet alleen in de tijd of naar omstandigheden verandert, maar ook naar regio nog verschillend is. Kleine Rietgansen zitten in Nederland stevast op grasland, maar worden bijvoorbeeld in Denemarken ook op bouwland aangetroffen. Grauwe Ganzen werden in Zuid-Zweden tot enkele jaren geleden nooit op bietenafval waargenomen, maar hebben die voedselbron daar 'bij toeval' nu ontdekt en blijven langer in die regio hangen en arriveren later op de Nederlandse pleisterplaatsen. De vogels reageren dus niet alleen op veranderingen in het aanbod maar kennen ook lokale tradities. Dat neemt niet weg dat nieuwe ontwikkelingen zichtbaar worden. Eén van die nieuwe ontwikkelingen is de benutting van bietenafval door Brandgansen. Vooral sinds het najaar van 1998 wordt deze soort steeds vaker in groepen Grauwe Ganzen en Toendrarietgansen op geogste bietenpercelen aangetroffen. Mocht deze trend zich doorzetten, dan zou dit de Brandgans een volledig nieuw voedselperspectief bieden.

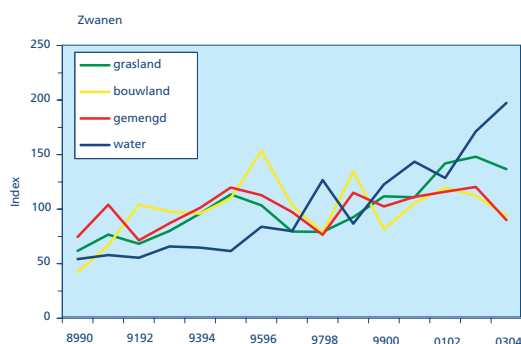
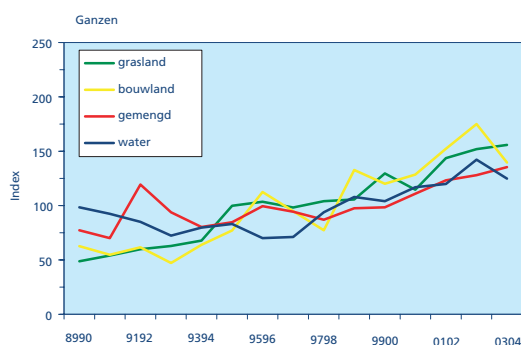
In hoeverre het huidige terreingebruik van andere soorten in Nederland zich zal handhaven is allerm minst een vaststaand feit. Veel zal afhangen van de EU-landbouwpolitiek en subsidies voor bepaalde gewassen. Het wegvallen van de 'onrendabele' bietenteelt bijvoorbeeld - voorlopig afgewend door nieuwe prijsafspraken - zal grote gevolgen kunnen hebben voor het voedselaanbod voor ganzen en zwanen in het najaar en de vroege winter. Opkomst van de koolzaadteelt daarentegen, ten behoeve van biodiesel of biomassa-krachtcentrales (zoals nu al gebruikelijk in Duitsland), levert volop nieuwe foerageermogelijkheden voor bijvoorbeeld zwanen. En dan is er nog de uitbreiding van de EU en haar landbouwpolitiek naar het oosten. Nu al horen we in delen van Oost-Europa (bijv. Hongarije) geluiden over een afname van ganzen door efficiëntere oogstechnieken en minder oogstresten. Veranderen ook nog de wintertemperaturen en het groeiseizoen, dan wordt duidelijk dat ons huidige beeld van de aantallen, verspreiding en terreingebruik blijvend bijgesteld moet worden.

Vogelbescherming
N E D E R L A N D

Vrijwilligers en vogelwerkgroepen: verdienen geld voor uw project bij Vogelbescherming

Vogelbescherming Nederland merkt dat er op steeds meer plekken in ons land opvallende initiatieven ontstaan om vogels te beschermen. Vrijwilligers stropen de mouwen op om vogels in hun lokale omgeving een handje te helpen. Dat zijn vaak goede, originele projecten die ontstaan vanuit een bijzondere betrokkenheid en passie voor vogels. Vogelbescherming is daar erg blij mee en juicht dit dan ook van harte toe. We merken ook vaak dat goede ideeën blijven steken op gebrek aan (financiële) middelen. En dat is zonde. Vogelbescherming wil u daarbij helpen, samen met de Nationale Postcode Loterij. We nodigen u daarom van harte uit uw idee bij Vogelbescherming in te dienen en geld te verdienen voor uw project. Vogelbescherming heeft hiervoor een speciale 'projectenpot' opengesteld, waarmee een selectie van projecten kan worden beloond. Dit geld is afkomstig uit de jaarlijkse bijdrage die Vogelbescherming ontvangt van de Postcode Loterij. Goede projecten worden vervolgens geselecteerd en beloond met een financiële prijs. Projecten kunnen tot en met 31 mei 2006 worden ingediend. Heeft u nog vragen? Bel gerust met Gert Ottens op (030) 693 77 59 of mail met gert.ottens@vogelbescherming.nl. U kunt de informatie ook nog eens nakijken op www.vogelbescherming.nl/projectondersteuning. Veel succes!

NATIONALE
POSTCODE
LOTERIJ

Figuur 3. Aantalsontwikkeling per terreintype (geïndexeerd op het gemiddelde aantal over de hele periode) voor alle ganzen en zwanen samen.

Kees Koffijberg & Jeroen Nienhuis